International Peer-Reviewed Referred Journal

Ayudh

act Factor : 4.9

ISSN - 2321 : 2160

Vol-5

ecial Issue

February - 2023

A Special Issue on Conference Proceedings

Research & Research Methodology

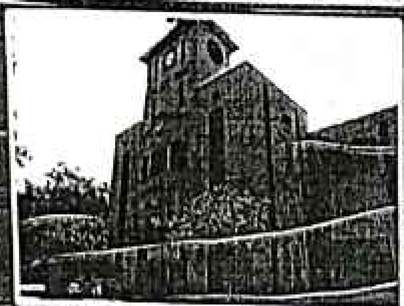

Organized by
Bahauddin Govt. Arts College – Junagadh &
Dharmendrasinhji Arts College – Rajkot
In Collaboration with
Ayudh Publication – Bhavnagar

Held on 11th February, 2023

Guest Editors

Dr. Arunendrasinh Rathod
Dr. Bhavesh Kachhadiya
Dr. P. V. Barasia
Dr. Jiten Parmar

Scanned with OKEN Scanner

સાહિત્ય સંશોધનની તુલનાત્મક પધ્ધતિ: એક અભ્યાસ

ડૉ. મીનાક્ષીબેન આર. ..
ગવર્મેન્ટ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ખેર...
તા. ખેરગામ, જિ. નવ...

પ્રસ્તાવના:

માનવને તેની પ્રગતિનાં સોપાન સર કરવામાં જે વિધવિધ ઉપકરણો કે સાધનો કામિયાબ જણાયાં છે તેમાં સંશો... મોખરે રહે છે. આ દ્રષ્ટિએ માનવજાતના ભલા માટે સંશોધન થવાં જોઇએ.

નવાં સત્યો, તથ્યો, વિચારો અને પ્રણાલીઓ કે પરંપરાઓની ખોજ કરવામાં સહાયભૂત થવા ઉપરાંત સંશોધન રાષ્ટ્રના સાતત્યપૂર્ણ વિકાસની નીંવ બને છે. માનવને તેની મનવાંચ્છુ પ્રગતિનું પ્રદાન કરીને કલ્યાણકારી જીવનની ભેટ આપવામ... સંશોધનની સરવાણી આવશ્યક લેખાય છે. આમ સંશોધનનું મૂલ્ય જેટલું આંકીએ તેટલું ઓછું છે.

સંશોધનનો અર્થ:

સંશોધનની વિશેષતા એ છે કે તેનો સુનિશ્ચિત અર્થ આપવો કે તેની કોઇ એક ચોક્કસ વ્યાખ્યા આપવી એ મુશ્કેલ છે. સાચી વાત એ છે કે સંશોધનના ક્ષેત્રે પડેલ વ્યક્તિઓ તેને વિભિન્ન દ્રષ્ટિકોણથી જુએ છે.

' વૈજ્ઞાનિક પધ્ધતિનો પધ્ધતિસરનો અને શૃંખલાબધ્ધ વિનિયોગ એટલે સંશોધન ' એવો અર્થ આપવામાં આવે છે. સંશોધનને પ્રક્રિયા તરીકે લેખીને એક એવી પ્રવૃત્તિ કે જે સિધ્ધાંતોનાવિકાસમાં ઉપયોગી નીવડે છે એવો સૂર પણ કેટલેક સ્થળે સાંભળ્યા મળે છે.

જ્ઞાનની ખોજ,તેનો વિકાસ અને પ્રાપ્ય જ્ઞાનને સાંપડતું સમર્થન એટલે સંશોધન.

ઉપસ્થિત થયેલ પ્રશ્ન કે સમસ્યાના ઉપલક્ષ્યમાં તેના ઉકેલ માટેની પ્રામાણિક, અવિરત અને બુધ્ધિપૂર્વકની ખોજ એટલે સંશોધન. આપેલ પ્રશ્ન કે સમસ્યાના ઉકેલાર્થે અપનાવેલ પધ્ધતિસરની અને પ્રાણવાન પ્રવિધિ એટલે સંશોધન એવો અર્થ પણ આ ક્ષેત્રની અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓ ધરાવે છે.

સામાન્ય રીતે 'સંશોધન' નો અર્થ ' જ્ઞાન માટેની ખોજ' એવો કરવામાં આવે છે. અન્ય રીતે, સંશોધનનો અર્થ, ' એક ચોક્કસ વિષય પરની સંબંધિત માહિતી માટેની એક વૈજ્ઞાનિક અને પધ્ધતિસર્ની ખોજ ' એવો પણ થઇ શકે. એવું પણ કહેવાય છે કે ' સંશોધન એ વૈજ્ઞાનિક અન્વેષણની કળા છે. ' ધ એડવાન્સ લર્નર્સ ડીક્ષનરી ઓફ કરન્ટ ઇંગ્લીશ' માં સંશોધનનો અર્થ આ શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યો છે. " જ્ઞાનની કોઇ પણ શાખામાં ખાસ કરીને નવા તથ્યોની શોધ દ્વારા થતું એક સંભાળપૂર્વકનું અન્વેષણ કે તપાસ. " રેડમેન અને મોરી, સંશોધનની વ્યાખ્યા આપતા કહે છે કે :" સંશોધન એટલે નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટેનો પધ્ધતિસરનો પ્રયત્ન." કેટલાંકના મતે સંશોધન, જ્ઞાન થી અજ્ઞાત તરફથી ગતિ છે."

જ્યારે પણ આપણને ' અજ્ઞાત ' નો સામનો કરવાનો આવે છે, ત્યારે આપણને અજાયબી લાગે છે અને આપણી જીજ્ઞાસાને કારણે અને ' અજ્ઞાત 'ને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા માટે આપણે ' તપાસ ' કરીએ છીએ. આમ, આ ' જીજ્ઞાસા ' જ તમામ ' જ્ઞાન 'ની જન્મદાતા છે. તેમજ ' અજ્ઞાત ' વિષેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્ય જે પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે, તેને સંશોધન કહી શકાય.

કેટલાક વિચારકો દ્વારા સંશોધનની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

* ફલેસીંગરઅને સ્ટેફેનસન:

" જ્ઞાનના વિસ્તરણ , સુધાર કે ચકાસણી માટે અથવા તો એ જાણવા માટે કે સિધ્ધાંતને ઘડવામાં કે એક કળાના વ્યવહારમાં તે જ્ઞાન મદદરૂપ થાય છે કે કેમ તે જાણવાના હેતુ માટે વસ્તુઓ, ખ્યાલો કે ચિહ્નોનો કુશલ વ્યવહાર. "

Scanned with OKEN Scanner

કિલકોર્ડ મૂડી કહે છે. " આખરે સંશોધન સ્વતઃ સત્યની શોધ માટેની એક પધ્ધતિ છે, જે વાસ્તવમાં સમીક્ષાત્મક ...ાની પધ્ધતિ છે. એમાં સવાલોની વારંવાર વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે, કાલ્પનિક સિધ્ધાંતોની રચના કરવામાં આવે છે ... સૂચિત ઉકેલો શોધવામાં આવે છે. સામગ્રીનો સંગ્રહ, વ્યવસ્થા તથા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે, અને અનુમાનો તથા ...મો તારવવામાં આવે છે અને છેવટે પરિણામોની કાળજીપૂર્વક ચકાસણી કરી નક્કી કરવામાં આવે છે કે એ બધાં રચિત ...નિક સિધ્ધાંત સાથે કેટલે અંશે બંધબેસતા છે ? "

...સિસ જી. કોર્નેલના મતાનુસાર " સંશોધન માનવવર્તનની એક એવી પ્રક્રિયા છે કે જેમાં લોકો સામેલ થાય છે." તેમના ...વ્યાખ્યાનુસાર સંશોધન એક દ્રષ્ટિબિંદુ છે અને તે એક એવા પ્રકારનું મનોવલણ છે કે જે સદૈવ પૃચ્છા કરે છે. જે પ્રશ્નો પુછાયા ... તે સંશોધક પૂછે છે અને કોઇ ચોક્કસ પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરીને તેના ઉત્તર મેળવે છે.

ટૂંકમાં સંશોધન એટલે કોઇ પધ્ધતિસરની પ્રક્રિયાને અનુસરતી પ્રવૃત્તિ. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાનોપાર્જનનો માર્ગ ખૂલે છે અને ...નવાં સત્યોની ખોજમાં સહાયભૂત થાય છે.

...ોધનનું મહત્વ:-

માત્ર પ્રયોગશાળામાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ એટલે સંશોધન એવો અર્થ કરીએ તો તે યોગ્ય નથી. આ પ્રકારનો અર્થ અધૂરો કે ...પૂરતો લેખાય. આ દ્રષ્ટિએ વિચારતાં ફક્ત વૈજ્ઞાનિક નહિ પણ અર્થશાસ્ત્રીઓ, નૃવંશશાસ્ત્રીઓ, પુરાતત્વવિદો, ઉત્પાદકો વગેરે ...ક યા બીજા પ્રકારનું સંશોધન કરે છે એમ કહી શકાય. શિક્ષણના- વ્યવસાયમાં પરોવ વ્યક્તિઓનો કાર્યસંતોષ તપાસી રહેલ, ...શાળા / કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને અધ્યયનની પુષ્ટિદાયી વાનગીઓ પીરસી રહેલ , વધુ સારા શિક્ષક-વાલી સંબંધો પરત્વે ઉત્સુક ...નેલ અને મૂલ્યાંકનની વધુ આધારભૂત અને સંતોષકારક પધ્ધતિઓ તૈયાર કરી રહેલ આપણા કેળવણીકારો પણ એક યા બીજા ...કારનું સંશોધનકાર્ય કરે છે એવુ કહી શકાય.

જ્હોન બેસ્ટ પોતાના ' રીસર્ચ ઇન એજ્યુકેશન ' નામના પુસ્તકમાં કહે છે કે આપણા સાંસ્કૃતિક વિકાસનું એક રહસ્ય ...સંશોધન છે. નવાં સત્યોની ખોજ કરીને સંશોધન અજ્ઞાનતાને અંધકારમાં હડસેલી મૂકે છે અને કાર્ય કરવાની વધુ સારી રીતો તેમ જ ...ત્કૃતિઓની ભેટ આપે છે.

આમ સંશોધન એક સુંદર પ્રવૃત્તિ છે અને તેના દ્વારા વ્યવસ્થિત અને આવશ્યક હકીકત સંચિત થાય છે. સંશોધનના વધતા જતા વ્યાપનો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે તેનું મહત્વ અને મૂલ્ય ફક્ત સ્પષ્ટ નથી પણ સુસ્પષ્ટ છે.

સાહિત્યસંશોધનની આવશ્યકતા:

વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનાં સંશોધનો દ્વારા પ્રજાજીવનની ભૌતિક અને બૌધ્ધિક- વૈચારિક સમૃધ્ધિ વિસ્તારી શકાય છે. સાહિત્યનું સંશોધન સ્થૂળ-ભૌતિક સમૃધ્ધિ વધારવામાં ખાસ ઉપકારક ના થાય, એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ માનવજાતની બૌધ્ધિક કે વૈચારિક સમૃધ્ધિ વધારવામાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે એ અવશ્ય ઉપકારક થાય છે. માનવીય સંવેદનશીલતાની ઉચ્ચ ભૂમિકા પાછળ જે વિચાર , રુચિ, કલા ઇ.ની પ્રેરકતા કાર્ય કરે છે, એનો વિસ્તાર સાધવામાં સાહિત્ય અને સાહિત્યસંશોધન અવશ્ય ઉપયોગી નીવડે છે.

સાહિત્યનો પ્રજાજીવન પર સૂક્ષ્મ છતાં વ્યાપક પ્રભાવ હોય છે. સમર્થ સાહિત્યકૃતિઓ દ્વારા સિધ્ધ થયેલો આ પ્રભાવ કેટલાક સંસ્કારોને દ્રઢમૂળ સ્થાપે છે અને વિકસાવે છે. ' રામાયણ ' કે ' મહાભારત ' જેવી પ્રાચીન કૃતિઓના પ્રભાવને આના સમર્થનમાં અવશ્ય ટાંકી શકાય. એ પ્રાચીન કાળની કૃતિઓ રચાયા બાદ અનેક યુગો બદલાઇ ગયા છે, સંસ્કૃતિઓના થર પર થર ચઢી ગયા છે, સ્થળ અને સંજોગોમાં ભારેનું પરિવર્તન આવી ગયુ છે. મહાનગરો ટીંબાઓ તળે દટાઇ ગયાં છે, અનેક નવાં નવાં નગરો અને નવી નવી સભ્યતાઓ આકાર ધારણ કરી ચૂક્યા છે. આજે સોમાંથી દશ જણ પણ એવા ભાગ્યે જ મળશે કે જેમણે ' રામાયણ ' અને ' મહાભારત ' જેવા પુરાણગ્રંથો પૂરા વાંચ્યા હોય. એમ છતાં, ભારતીય જનજીવનમાં પુરાણગ્રંથોનો આજે એવો પ્રભાવ છે. રામ, સીતા,કૃષ્ણ , અર્જુન, યુધિષ્ઠિર, દ્રૌપદી જેવાં પાત્રો એક યા બીજા સ્વરુપે આપણા જનમાનસમાં આદર્શપાત્ર

એ પાત્રોના આદર્શો ઉલ્લેખનીય પણ બને છે. એ આદર્શો આધુનિ...
બન્યા છે: એટલું જ નહિ, વિશિષ્ટ સંજોગોમાં તે પાત્રોના આદર્શો ઉલ્લેખનીય પણ બને છે. એ આદર્શો આધુનિ... સૃષ્ટિમાં એનું માનભર્યું સ્થાન છે.
આચારની દ્રષ્ટિએ સ્વીકૃતિ પામ્યા ન હોત તો પણ જનસમાજની વૈચારિક સૃષ્ટિમાં એનું માનભર્યું સ્થાન છે. ...એવી સંવેદનશીલતા અને એના ...

સાહિત્યનું સંશોધન મનવજીવનની વિશાળ દ્રષ્ટિ માટે આવકાર્ય લેખાય એવી સંવેદનશીલતા અને એના ... સાહિત્યના સંશોધન દ્વારા જે સુખ્યાત છે, એમાંથી પણ નવા નવા ...
થતી વૈચારિક સમૃધ્ધિ અંગે નોંધપાત્ર પ્રદાન કરે છે. સાહિત્યના સંશોધન દ્વારા જે સુખ્યાત છે, એમાંથી પણ નવા નવા ... જવાબદારી પણ સંશોધકની જ છે. આમ ...
આણવાનું કાર્ય સંશોધક કરતો હોય છે. અલ્પખ્યાતને પ્રખ્યાત કરવાની જવાબદારી પણ સંશોધકની જ છે. આમ ... કોઇ વાર તો સાવ અજાણી દિશાઓનું ઉદ્ઘાટ...
અલ્પખ્યાત સાહિત્યનું સંશોધન મનુષ્યના જ્ઞાનની સમૃધ્ધિમાં વધારો કરે છે. કોઇ વાર તો સાવ અજાણી દિશાઓનું ઉદ્ઘાટ... સંદર્ભોમાં-પૂર્ણ છે. એમા છતા
સંશોધક નવાં સત્યો અને સિધ્ધાંતો પણ પ્રગટ કરતો હોય છે. આ રીતે સંશોધન-વૈયક્તિક સંદર્ભોમાં-પૂર્ણ છે. એમા છતા
વધુને વધુ સંશોધનના સાતત્યનીઅપાર શક્યતાઓ પડેલી હોય છે. એ અર્થમાં સંશોધન અનંત પણ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના કવિશિરોમણિ તરીકે પ્રેમાનંદ પ્રસ્થાપિત થયો, એનું કારણ પ્રેમાનંદવિષયક સંશોધન ...
સંશોધનના પ્રતાપે જ પ્રેમાનંદની સંદિગ્ધ કૃતિઓ વિષે વિચારવાનું-સંશોધવાનું પ્રાપ્ત થયું, એ પણ જાણીતી હકીકત છે. પ્રે...
નામે ચઢેલી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ જેનું હોય તેનું, પણ એ નામે-નિમિત્તે જે કાંઇ સર્જાયું છે, એની સર્જનાત્મક ગુણવત્તાના સંદર્ભ...
સારા એવા સંશોધનને અવકાશ છે. આ તો એક હાથવગું દ્રષ્ટાંત થયું. આવાં અનેકાનેક દ્રષ્ટાંતો આપીને સંશોધનની અ...
સમજી શકાય.

સાહિત્યસંશોધનમાં જૂનાં સત્યો અને નવાં શોધાયેલાં સત્યો પરસ્પર ટકરાય, એવું પણ બને. પરિણામે-અલબત્ત, સાત્વિક મથામણહોય તો જ-ભવિષ્યના સંશોધકો માટે એક વિલક્ષણ ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. એ સંજોગોમાં સાહિ... વિભાવનાઓ પણ બદલાતી રહે છે. આ સર્વકાંઇને લીધે પ્રજાજીવનની સંવેદનશીલતાને ધાર નીકળતી જાય છે, તેથી બૌધ્ધિક પરિમાર્જન થતું રહે છે અને એમ સત્, ચિત્ અને આનંદનો સમુચિત વિકાસ થતો રહે છે.

તુલનાત્મક સંશોધન:

પ્રશિષ્ટ કૃતિની પાઠસમીક્ષાના આદર્શમાં 'સંતુલન'અને 'સંસ્કરણ'ની પ્રક્રિયા વિષે વિચારતાં એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થઇ હતી પાઠના મૂળ સ્ત્રોતના નિર્ણય માટે ઉપયોગી થઇ પડતી હસ્તપ્રતો અને અન્ય સહાયક સામગ્રીનો અભ્યાસ કરતાં સંશોધકે તુલના વિરોધ પણ જોવાં-તપાસવાં પડતાં હોય છે. પૂર્વપશ્ચિમના કાવ્યશાસ્ત્રીય અધ્યયનમાં પણ તુલનાત્મક પધ્ધતિને સારાં સ્થાનમા... મળ્યાં છે. ભાષાની અધ્યયન-પધ્ધતિઓમાં પણ તુલનાત્મક પધ્ધતિના સંદર્ભમાં કેટલાક મહત્વના કાર્યો થયા છે. આમ, સાહિત્ય... સિધ્ધાંત-ભાષાનાં ક્ષેત્રોમાં થયેલ તુલનાત્મક અધ્યયનોએ સાહિત્યસંશોધનમાં પણ તુલનાત્મક અધ્યયનની પરંપરાનું નિર્માણ કર્યું છે.

તુલનાત્મક અધ્યયન, એક આદર્શ અધ્યયન તરીકે પૂર્વપશ્ચિમની સંશોધન- પરંપરામાં સુસ્થિર વર્ચસ ધરાવે છે. આપણે એકાધિક વાર જોયું છે કે સાહિત્યિક સંદર્ભ છેવટે તો ' માનવીય સંદર્ભ' નું અનુસંધાન જ કરી આપે છે. માનવીય સંવેદન, સૂક્ષ્મ અર્થમાં સમગ્ર વિશ્વમાં વ્યાપક એવું સર્વસ્પર્શી તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વને પામવાનો સર્જક ઉદ્યમ કરે છે અને ભાષા દ્વારા પ્રગટેલા એ સંવેદનને પામવાનો આપણે ઉદ્યમ કરીએ છીએ.સાહિત્યસંશોધનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં,એના તમામ પ્રકારમાં અને પ્રકારગત પધ્ધતિમાં છેવટેનું પરિણામ તો એ સંવેદનની સાચી શોધરુપે જ સિધ્ધ થતું હોય છે. એ સંવેદનને પામવા માટે આચાર, વિચાર અને વ્યવહારને સમજવાની આવશ્યકતા છે. સાહિત્યસંશોધન પણ આચાર, વિચાર અને વ્યવહારના તુલનાત્મક અધ્યયનને પાયાની બાબત તરીકે સ્વીકારે છે. તેથી જ , પ્રત્યેક સંશોધનની પધ્ધતિમાં તુલનાત્મક અધ્યયને સ્થાન હોય છે.

સાહિત્યનું તુલનાત્મક અધ્યયન રાષ્ટ્રીયતાના ખાસ સંદર્ભમાં થવું જોઇએ,એવો એક મત છે. એક રાષ્ટ્રમાં વસતી વિવિધ પ્રજાઓને જેમ ભાષાકીય વૈવિધ્ય હોય છે એમ સાહિત્યિક વૈવિધ્ય પણ હોય છે. એ વૈવિધ્યોની સમાંતરે જ સમગ્ર રાષ્ટ્રનું સાંસ્કૃતિક ઐક્ય વિલસતું હોય છે, જે પામવા માટે મુખ્યત્વે પેલાં ભાષાકીય અને સાહિત્યિક વૈવિધ્યો પાસે જવું પડતું હોય છે. કારણ કે ભાષા અને સાહિત્ય માનવસંસ્કૃતિનાં ચિરંતન સાથીઓ છે. આ સંદર્ભમાં તુલનાત્મક અધ્યયન રાષ્ટ્રના ચારિત્ર્યનો વિશેષ રીતે પરિચય કરાવે છે.

તુલનાત્મક અધ્યયનનાં ક્ષેત્રોને સ્પષ્ટ રીતે સાત વિભાગમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય.

(૧) સમસ્ત સાહિત્યની તુલના: આ વિષય વ્યાપક છે અને સર્વેક્ષણની કક્ષાનો છે. સંશોધક સજ્જ હોય તો પણ વિષય જેટલો વિશાળ છે, એટલા ઊંડાણથી એને પામી-સ્પર્શી શકાય કે કેમ , એની દહેશત રહે છે. પ્રારમ્ભિક કક્ષાનાં તારણો પણ સંપૂર્ણપણે મેળવી શકાય તો ઘણું. અલબત્ત, આ પ્રકારનાં સર્વેક્ષણોની માહિતી અન્ય પ્રકારનાં સંશોધનોને ઉપયોગી થઇ શકે છે- અન્ય સંશોધનોને ઠીક ઠીક સામગ્રી પૂરી પાડી શકે છે. એટલા પૂરતું એનું મહત્ત્વ સ્વીકારી શકાય ખરું.

(૨) સર્જકોની અથવા તો તેમનાં સમર્થ સર્જનકાર્યોની તુલના: એક જ ભાષાના અથવા તો જુદીજુદી ભાષાઓના એકાધિક સર્જકોનાં મહત્ત્વનાં સર્જનકાર્યોની તુલના આ વિભાગમાં આવી શકે. અહીં એક વાતનું ધ્યાન રાખવું જરુરી છે કે સંશોધનપાત્ર બનેલા સર્જકોની સર્જનપ્રવૃત્તિ ઇષ્ટ સંશોધનની શક્યતા ઊભી કરે છે કે કેમ? તેઓ એકબીજાના સમકાલીન હોય કે એકના પ્રભાવ તળે બીજો સર્જનકાર્ય કરી ગયો હોય,એ નિમિત્તો પર્યાપ્ત નથી. સપાટી પરની સમાનતા કે કેવળ સમકાલીનતાને લક્ષમાં રાખીને તુલનાત્મક અધ્યયન કરવા જતાં સંશોધનનો યોગ્ય હેતુ સિધ્ધ થતો નથી.

(૩) કૃતિલક્ષી તુલના: તુલનાત્મક અધ્યયનનો આ સૌથી નાનો લાગતો વિષય સંશોધનની ઘણી મોટી સિધ્ધિ દાખવી શકે છે. ઉપલક દ્રષ્ટિએ નાનો લાગતો એકમ સાચા સંશોધકની નિષ્ઠાથી ઉત્તમ પરિણામો આપી શકે છે. બે જ કૃતિની તુલના હોય તો પાઠસમીક્ષાની પધ્ધતિ પણ ઉપયોગી બની શકે. એ ઉપરાંત, રસ-ધ્વનિ-અલંકારો-પ્રતીક-કલ્પન-કલ્પના જેવાં વિવિધ તત્ત્વોની અને એ દ્વારા પ્રગટી આવતી કૃતિની સાહિત્યિક લાક્ષણિકતાઓની તુલનાત્મક સ્થિતિઓ પણ સંશોધી શકાય.

(૪) યુગલક્ષી તુલના: લગભગ સમાન વિચારસરણી ધરાવતા દેશો કે એક રાષ્ટ્રનાં વિવિધ રાજ્યોની સામાજિક કે રાજકીય ચેતના સમયે સમયે સમાન વલણો ધારણ કરતી હોય છે. એનો પ્રભાવ પ્રજાની સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક ચેતના પર પણ પડતો હોય છે. વિશ્વયુધ્ધો જેવી વૈશ્વિક ઘટનાઓ તો બધી જ પ્રજાઓ પર સરખી અસર પેદા કરે છે. કોઇ વાર અકસ્માતે બે દેશોની રાજકીય પરિસ્થિતિ સમાન વલણો ધારણ કરતી થઇ જાય છે અને એનો પ્રભાવ પણ સામાજિક-સાંસ્કૃતિક-સાહિત્યિક ચેતના પર પડતો હોય છે.

(૫) આકાર-પ્રકારની તુલના: વિભિન્ન વિષયવસ્તુને આલેખતી સાહિત્ય રચનાઓ લાંબે ગાળે દરેક ભાષાના સાહિત્યમાં આકાર અને પ્રકારને લગતી સામાન્ય પરંપરાઓ ઊભી કરે છે. વિષયવસ્તુની જેમ જ આકૃતિવિધાન પરત્વે કે પ્રકાર પરત્વે કૃતિએ કૃતિએ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વનું દર્શન થવું અત્યંત આવશ્યક અને સ્વાભાવિક હોવા છતાં, પ્રત્યેક કૃતિ કોઇ ને કોઇ પરંપરામાં ગોઠવાતી તો હોય છે જ. આ પ્રકારના સંશોધનમાં પરંપરાઓની તુલના કરવાની પરિસ્થિતિ અનિવાર્ય રુપે સર્જાતી હોય છે અને એ રીતે એ અધ્યયનમાં ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ થતા અભ્યાસનું પણ ચોક્કસ સ્થાન હોય છે.

(૬) સાહિત્ય-સિધ્ધાંતોની તુલના: આ પ્રકારના અધ્યયનને સર્જન કરતાં વિવેચન સાથે વધુ લાગેવળગે છે. કોઇ પણ દેશની સર્જનપરંપરાની સમાંતરે યા એની અનુગામી બનીને એની વિવેચનપરંપરા ચાલતી આવતી હોય છે. એ વિવેચન પરંપરા કેટલાક એવા આદર્શોનું નિર્માણ કરે છે, જે સાહિત્યવિવેચનમાં સિધ્ધાંત તરીકે સ્થિર થતા હોય છે. વિવિધ વાદ કે સિધ્ધાંત દ્વારા સાહિત્યવિવેચનમાં પધ્ધતિઓ,પ્રકારો અને મૂલ્યાંકનનાં ધોરણો પ્રગટતાં હોય છે. એ તમામને આપણે આ જ ક્ષેત્રના અભ્યાસમાં સમાવી લઇશું. તુલનાત્મક અધ્યયનનું ક્ષેત્ર વ્યાપક છે જ, પણ એમાં ઊંડાણથી અધ્યયન કરવાની જે આવશ્યકતા છે, એનો પણ સંશોધકે તાગ મેળવવો જોઇએ.

(૭) સાંસ્કૃતિક સંપ્રાપ્તિની તુલના: તુલનાત્મક અધ્યયનની ભૂમિકામાં રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્ય અને પ્રજાકીય ચેતના પામવાની એક વૃત્તિ પણ કાર્ય કરતી હોય છે. અલબત્ત,એ પ્રકારના સંદર્ભો પામતી વેળાએ પણ સાહિત્યિક તુલનાનો સંદર્ભ પ્રમુખ હોય , એ જરુરી છે. પણ ઘણી વાર એવું બને છે કે સાહિત્યિક સંદર્ભ પોતે જ સર્જકની સાંસ્કૃતિક વિભાવનાનું આભિનિવેશક વલણ દાખવતો હોય છે. આવાજ સંદર્ભમાં વિલિયમ બ્લેકથી માંડીને છેક ટી.એસ.એલિયટ સુધીની સાહિત્ય-પરંપરાને રેમન્ડ વિલિયમ્સ ' Culture and Society debate ' તરીકે ઓળખાવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં મેઘાણી અને રમણલાલની સામાજિક નવલકથાઓ તથા ધૂમકેતુ અને મુનશીની ઐતિહાસિક નવલકથાઓનું પણ એ સંદર્ભમાં અધ્યયન કરી શકાય એમ છે.

Scanned with OKEN Scanner

આગળના છયે મુદ્દાઓનું આ સાતમા વિભાગમાં સંકલન કરીએ તો એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે તુલના અધ્યયનની કોઈ પણ પ્રકારની ગતિવિધિમાં સાંસ્કૃતિક અધ્યયનની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતે જ અનુસ્યૂત હોય છે. સર્જક સર્જન, આકાર અને પ્રકાર, સાહિત્યિક વિષયવસ્તુ અને એના પ્રેરણાસ્ત્રોત- બધે જ સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો સંકળાયેલા હોય છે. પા પાત્ર, વર્ણન,કથન, સંવાદ કે જીવનદર્શન અથવા પ્રતીક, કલ્પન, પુરાકલ્પન, અલંકાર કે છંદ અથવા રસ કે ધ્વનિ-તત્ત્વ અનુસંધાનમાં સાહિત્યકૃતિને તપાસો: સમાજ અને સંસ્કૃતિના રહસ્યો એમાંથી અચૂક જડી આવશે.

તુલનાત્મક અધ્યયનનું સત્ય તો મનવચિત્તની સૂક્ષ્મ સંવેદનાઓ સાથે સંકળાયેલું હોય છે. તુલનાત્મક અધ્ય સાંસ્કૃતિક સંદર્ભોની ખેવના કરે છે, એટલે એ સંવેદનામાં રહેલાં ઉચ્ચ જીવનમૂલ્યો, વિચારસંપત્તિ તથા માનવીય અનુભૂ સંદર્ભમાં થતું એનું.સંકલન એમાં વિશેષ મહત્વનું બને છે, સંશોધક પોતાના નિરૂપણમાં પૃથક્કરણ, વર્ગીકરણ, તુલના, વિ ઇ.જે કાંઇ આલેખે છે, એમાં તે સાહિત્યિક અવધારણો અને સાંસ્કૃતિક વલણો-લક્ષણો પર વિશેષ ભાર મૂકે છે પણ એનું સંશો સૌંદર્યશાસ્ત્ર અને વિવેચનાત્મક દ્રષ્ટિના સંસ્કારોથી જુદી દિશામાં ગતિ કરતું નથી. પરિણામે, તુલનાત્મક અધ્યયન સત્યાન્વેષણોના સંદર્ભમાં સરવાળે તો સાહિત્યિક મૂલ્યો પર નિર્ભર એવાં માનવ-અનુભવને, માનવ-દર્શનને અને માનવમૂલ્ય જ પ્રસ્થાપિત કરે છે.

સંદર્ભ સુચિ:

(૧) શૈક્ષણિક સંશોધનની રુપરેખા- સંપાદક ડૉ. હરિભાઇ દેસાઇ, ડૉ. મનુભાઇ ત્રિવેદી. સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.- રાજકોટ ૧૯૮૨.
(૨) સામાજિક સંશોધન પધ્ધતિઓ: લે. સ્વ.અરવિંદરાય દેસાઇ.
પ્રકાશન: યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ- અમદાવાદ. ફેબ્રુ-૧૯૯૨.
(૩) સામાજિક સંશોધન પધ્ધતિઓ: ડૉ.યોગેશ વાસિયા , ડૉ. ગૌરાંગ ડી. રામી ન્યુ પોપ્યુલર પ્રકાશન-પ્રો.એમ.બી.દવે
(૪) સાહિત્ય સંશોધનની પધ્ધતિ: ડૉ.ચંપૂ વ્યાસ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ- અમદાવાદ.

Scanned with OKEN Scanner

INDEX

1. યોગ તાલીમ અને મનોરંજનાત્મક રમતો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓના બ્લડપ્રેશર પર થતી અસરોનો અભ્યાસ
   કમલેશ હ. જાદવ & ડો. ગીતાબેન મો. પટેલ 1
2. મનોવિજ્ઞાનમાં સંશોધન અને સંશોધન પધ્ધતિશાસ્ત્ર
   Dr. Kamlesh N. Parmar 5
3. RESEARCH METHODOLOGY IN THE LANGUAGES AND LITERATURES
   Prof. Karshanbhai D. Pithiya 11
4. બુદ્ધિ અને પ્રજ્ઞા : એક વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ
   કેતનકુમાર અશોકભાઈ ચૌહાણ 20
5. પાયલોટ અભ્યાસ
   KHUMRAJBHAI KANTILAL MEHTA 24
6. પંચાયતીરાજમાં ગ્રામ પંચાયતની ભૂમિકા, જવાબદારી અને અસરકારકતા
   ખુશ્બુ એ. ટીમાણીયા 27
7. શૈક્ષણિક સંશોધનમાં અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ
   Khyati Chandreshbhai Vyas 34
8. हिन्दी आलोचना का सैद्धान्तिक चिंतन
   डॉ. किरणबहन ओ. डोडिया 38
9. शोकः श्लोकत्वमागतः ॥
   પ્રા.ડો. કીર્તિસિંહ બી. ગોહિલ 46
10. Value Education (મૂલ્યશિક્ષણ)
    Kishansinh Jaysinhbhai Dodia 47
11. સાહિત્યમાં સંશોધન અને સંશોધન પદ્ધતિ
    કૃપાલી ડી. કામળિયા 54
12. Research Methodology in Psychology
    Dr. M. P. Maheta 63
13. જુનાગઢ જીલ્લાના ધોરણ-૧૦ અને ધોરણ-૧૨ ના વિદ્યાર્થીઓના પરીક્ષા અંગેના મનોવલણોનો એક અભ્યાસ
    Miss Mahetabbanu Javidhusen Husaini 67
14. Research Methodologies in the subjects of social sciences – Psychology Action Research
    Manishkumar D. Trivedi 70
15. कबीर एवं तुलसी का तुलनात्मक अध्ययन : वर्तमान संदर्भ में
    Dr. MANISHA R. JOGIYA 75
16. મનોવિજ્ઞાનમાં વિવિધ સંશોધન પદ્ધતિ શાસ્ત્રનો ઉપયોગ
    ડો. મનોજકુમાર એલ. પરમાર 78
17. EFFECT OF SWISS BALL TRAINING ON STATIC MUSCULAR STRENGTH AND MUSCULAR ENDURANCE
    Mr. Manoj J. Shinde & Dr. Nimeshkumar D. Chaudhari 82

Scanned with OKEN Scanner

18. [illegible] 86

[illegible]

19. A STUDY OF INTELLIGENCE IN JUDO AND WRESTLING GIRLS PLAYERS 92

Dr. [illegible] Patel

20. Teacher Education: An analysis 95

[illegible] Chaudhari

21. [illegible] 99

[illegible]

22. [illegible] 104

[illegible]

23. [illegible] 106

[illegible]

24. LEGAL RESEARCH METHODOLOGY 109

Dr. Sanjaykumar [illegible]

25. [illegible] 114

[illegible]

Ayudh Publication

Atmaj

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.880

Volume-21, Issue -9, Jan.-June - 2024

Editor-In-Chief

Dr. Dilkhush Patel

Scanned with OKEN Scanner

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	वर्तमान की पर्यावरणीय समस्याओं का संस्कृत वाङ्मय में समाधान।	Dr.Hansaben Balabhai Gujariya	1
2	આર્ટ્સ, કોમર્સ અને સાયન્સ વિભાગની વિદ્યાર્થીનીઓના સામાજિક સમાયોજન અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો અભ્યાસ	ભાવના સી. વાઝ	8
3	तुलनात्मक साहित्य पर आलोचनात्मक प्रतिक्रियाएँ	प्रा. डॉ.मुकेशकुमार ए.कांजिया	16
4	માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે રમતગમત, શારીરિક શિક્ષણ અને યોગની ભૂમિકા	Dr. Nileshbhai R. Patel	22
5	India's Journey to Becoming a Developed Country: VIKSIT BHARAT - 2047	RENUKA B. CHAVDA	27
6	હોસ્પિટલના સ્ત્રી કર્મચારીઓનો વ્યાવસાયિક મનોભારનો અભ્યાસ	Dr MEGHANA R.PATEL	31
7	NEP 2020: Physical Education an Overview	PUJARA RUTVI HITESHBHAI	35
8	Social Commerce: A Comprehensive Review of Social Media's Role in E -Commerce	Prashant Kachhela	38
9	Top Ten Innovative Methods in Teaching English Language	Ms. Manisha Oza	43
✓10	ભારતીય સંસ્કૃતિ : વિવિધતામાં એકતા	ડૉ. મીનાક્ષીબેન આર. પટેલ	48
11	Effect of Pranayama and Meditation Training on Anxiety of College Student	Dr. Rachnaben N. Patel	51
12	'વસુધૈવ કુટુમ્બકમ' - પ્રાચીન ભારતનો વારસો	DR. POOJABEN HARENDRABHAI THAKER	54
13	Contribution of Tourism Industry in Indian Economy: an Analysis	Dr. Odedara Haja D.	57
14	Family Structures and Dynamics in the 21st Century: Trends, Challenges, and Implication	Dr. Tnuja R. Kalola	62
15	Strengthening Social Innovation Ecosystem through Business Management	Dr. Supriya Korgaokar	65
16	Value Build-up Through Sports and Physical Education	Dr. Tauseef I. Pathan	70
17	Youth Problem Among Adolescents: A Study with Reference to Educational Level, Gender and Residential Area.	DR.VARSHA V. DHOLARIYA	73
18	Karan Ghelo: Translating a Gujarati Classic of Love and Passion, Revange and Remorse	Anuja B Patel	77
19	A COMPARATIVE STUDY OF MENTAL HEALTH OF GOVERNMENT & PRIVATE TEACHER	Dr. Tejal B. Nasit	81
20	A Study of Literature Review on Goods and Services Tax (GST) in India	Pushpa Vaghela	84

Scanned with OKEN Scanner

"ભારતીય સંસ્કૃતિ : વિવિધતામાં એકતા"

ડૉ. મીનાક્ષીબેન આર. પટેલ
ગવર્મેન્ટ આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ખેરગામ.

વિશ્વમાં એશિયા ખંડ વિસ્તાર અને જનસંખ્યા બંનેની દ્રષ્ટિએ સૌથી મોટો ખંડ છે. એશિયા ખંડમાં ભારત દેશ વિશાળ વિસ્તાર તેમજ અતિવસ્તી ધરાવતો દેશ છે. દક્ષિણ એશિયામાં એ દ્રષ્ટિએ તેનું સ્થાન મહત્વનું અને મોકાનું છે. જેની ધરતી સુજલામ અને સુફલામ છે અને પ્રકૃતિએ જેને ધન-ધાન્યથી સમૃદ્ધ બનાવેલ છે, એ ભારત ભૂમિએ આપણને અને વિશ્વને સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર વારસો આપ્યો છે.

સિંધુ ખીણની સંસ્કૃતિના લોકોથી આરંભીને આજ દિન સુધીના લોકોએ ભારતને પોતાની બુદ્ધિશકિત, આવડત અને કૌશલ્યો ધ્વારા સમૃદ્ધ બનાવ્યું છે. અસંખ્ય ઋષિમુનિઓ, સંતો, વિદુષીઓ, ઈતિહાસવિદો, વિદ્વાનો, ચિંતકો, વૈજ્ઞાનિકો, સંશોધકો, કલાકારો, કારીગરો વગેરેએ સંસ્કૃતિનો સમૃદ્ધ દેહપિંડ ઘડવામાં પોતપોતાનો મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે.

માનવસમાજ અને પ્રાણીસમાજ વચ્ચે જો કોઈ પાયાનો તફાવત હોય તો તે 'સંસ્કૃતિ' છે. સંસ્કૃતિ જ માનવસમાજની અદ્વિતીય લાક્ષણિકતા છે. માનવીને તેની જંગલી અવસ્થાથી અર્વાચીન ગગનચુંબી ઈમારતો, અતિ ઝડપી ગતિએ અંતર કાપતા 'જેટ વિમાનો' અને ઉપગ્રહોના ઉડાન સુધીની જે વિકાસ યાત્રા કરી છે, તેનો આપણે સંસ્કૃતિમાં સમાવેશ કરી શકીએ.

સંસ્કૃતિ એટલે માનવમનનું ખેડાણ, માનવસમાજની ટેવો, મૂલ્યો, આચાર-વિચાર, ધાર્મિક પરંપરાઓ, રહેણીકરણી અને જીવનને ઉચ્ચતમ ધ્યેય તરફ લઈ જતા આદર્શોનો સરવાળો. સંસ્કૃતિ એટલે 'ગુફા' થી 'ઘર' સુધીની માનવજાતની વિકાસયાત્રા.

ઈતિહાસમાં 'સંસ્કૃતિ' શબ્દ વિશિષ્ટ અર્થમાં પ્રયોજાય છે. વિચારો, બુદ્ધિ, કલા-કૌશલ્ય અને સંસ્કારિતાનાં મૂલ્યોનો આપણે સંસ્કૃતિમાં સમાવેશ કરી શકીએ. માનવીએ માનવમનનું ખેડાણ કરીને જે સાહિત્ય, તત્વચિંતનની વિવિધ વિચાર શાખાઓ, ધાર્મિક પરંપરાઓ, લલિતકળાઓ, ચિત્ર-શિલ્પ અને સ્થાપત્ય કલાઓ, વિભિન્ન સામાજિક સંસ્થાઓ તથા વૈવિધ્યપૂર્ણ આર્થિક પ્રવૃતિઓ વિકસાવી તેનો સંસ્કૃતિમાં સમાવેશ કરી શકાય. સંસ્કૃતિ એટલે કોઈ પણ પ્રજાસમૂહની આગવી જીવનશૈલી (The way of life) છે.

ઈતિહાસવિદો અને વિચારકો માને છે કે, સંસ્કૃતિની ઉષા ભારતમાં પ્રગટી હતી. ભારતની ભૂમિમાં પ્રગટેલી 'સંસ્કૃતિ' માત્ર સર્વાંગ સુંદર જ ન હતી; પરંતુ તે ઉપયોગિતાના સંદર્ભવાળી તથા વ્યવસ્થિત અને આયોજનપૂર્વકની હતી. 'સત્', 'વિત્' અને 'આનન્દ' ની અનુભૂતિનું સામર્થ્ય ધરાવતી જોઈ સંસ્કૃતિ વિશ્વમાં હોય તો તે પણ ભારતની જ સંસ્કૃતિ છે. ભારતની સંસ્કૃતિ ખરેખર જીવનને અલૌકિક દ્રષ્ટિએ જોનારી અને માંગલ્ય તરફ લઈ જનારી છે; જેનો મહિમા સૌએ ગાયો છે.

ભારતની સંસ્કૃતિ એટલે હિમાલયની સંસ્કૃતિ; ગંગા-યમુન, સરસ્વતીની અને સિંધુ-કાવેરીની સંસ્કૃતિ, ભારતની સંસ્કૃતિ એટલે સંવેદના અને ભાવનાની સંસ્કૃતિ. ભારતની સંસ્કૃતિ જેમ જ્ઞાન અને ભકિતની સંસ્કૃતિ છે તેમ કર્મની સંસ્કૃતિ પણ છે. દયા અને કરુણા, પ્રેમ અને અહિંસા, ન્યાય અને નીતિ, સમજણ અને સંવાદિતાને ભારતની સંસ્કૃતિમાં મહત્વનું સ્થાન છે. ભારતની સંસ્કૃતિનું ધ્યેય 'ધર્મ', 'અર્થ', 'કામ' અને 'મોક્ષ' છે.

Scanned with OKEN Scanner

ISSN: 2348-[illegible]
Impact Factor [illegible]
Volume – 21 Issue – 9, Jan.– June - 2024

જાણીતા હિંદી લેખક અને સંસ્કૃતિ-વિદ આચાર્ય હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના શબ્દોમાં કહીએ તો, '[illegible] અનેક સાધનાઓની પરિણતિ એટલે સંસ્કૃતિ. અર્થાત પ્રકૃતિને વિવેકબુદ્ધિથી નિયંત્રિત કરીને આગળ [illegible] અને ભોગવવી તેનું નામ જ સંસ્કૃતિ.'

પ્રો. મેકાઈવર- 'સંસ્કૃતિ એટલે આપણે જે કાંઈ છીએ તે.'

વિલ ડ્યુરાન્ટ- 'સંસ્કૃતિ એ પ્રજાજીવનને પડતા આર્થિક, રાજકીય, બૌદ્ધિક અને નૈતિક પરિબળોની [illegible] અસરોનો પરિપાક છે.'

સમાજશાસ્ત્રી ઈ.બી. ટેલર- 'સમાજના સભ્ય તરીકે મનુષ્યે જ્ઞાન, માન્યતા, કલા, નીતિ, કાયદો, [illegible] અને યોગ્યતાઓ, આદતો વગેરે જે કાંઈ પ્રાપ્ત કર્યુ હોય તેવા જટિલ જથ્થાને સંસ્કૃતિ કહેવામાં આવે છે.'

ટૂંકમાં, વ્યાપક અર્થમાં 'સંસ્કૃતિ એટલે કોઈ એક પ્રજાની લાક્ષણિક જીવનરીતિ અથવા સમાજના [illegible] તરીકે આપણે જે કાંઈ વિચારીએ છીએ, જે કાંઈ કરીએ છીએ અને આપણી પાસે જે કાંઈ છે એ જટિલ [illegible] સંસ્કૃતિ કહી શકાય.'

વિવિધતામાં એકતા એ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિનું આગવું લક્ષણ છે. ભારત દેશની વિવિધતા જ [illegible] આગવી ઓળખ છે. વિવિધ જાતિઓ, જ્ઞાતિઓ, રીતરિવાજો, સંસ્કૃતિઓ, ભાષાઓ, ધર્મો અને સંપ્રદાયો [illegible] પોતાનામાં સમાવીને ભારતે 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' ની ભાવનાને વિશ્વમાં સાકાર કરી છે. સમગ્ર દુનિયા [illegible] વિશાળ કુટુંબ છે એવી ભાવના ભારતમાં વેદકાળથી પ્રચલિત છે.

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિએ સમાજમાં સમન્વય અને સહિષ્ણુતાના બીજ વાવ્યાં હતાં, જેમાંથી [illegible] વિશાળ વટવૃક્ષ બન્યું છે.

ભારત બિનસાંપ્રદાયિક દેશ છે. વિશ્વના લગભગ બધા જ ધર્મો પાળતી પ્રજા ભારતમાં વસે છે. હિન્દુ, બૌદ્ધ, જૈન, પારસી, ઈસ્લામ, ઈસાઈ વગેરે ધર્મોની ગાઢ અસર ભારતીય સંસ્કૃતિ પર થયેલી જોવા મળે છે. પ્રાચીન ભારતના જ્યોતિર્ધરોએ ભારતની સાંસ્કૃતિક એકતા પર ખૂબ ભાર મૂકયો હતો. આથી જ તેમણે [illegible] દેશને 'ભારતવર્ષ' એવું વિશાળ નામ આપ્યું હતું.

ભારતના ઋષિમુનિઓ સૂફી સંતો, સ્વામી વિવેકાનંદ, દયાનંદ સરસ્વતી, મહાત્મા ગાંધી વગેરે યુગપુરુષોએ હંમેશા શાંતિ, સમન્વય અને વિશ્વબંધુત્વની વાતો પર ભાર મૂકયો છે.

ભારતમાં અનેક ધર્મો-સંપ્રદાયો, જાતિઓ, જ્ઞાતિઓ, ભાષાઓ, રીતરિવાજો, પરંપરાઓ, ઉત્સવો તહેવારોને લોકો સમરસતાથી જીવે છે. આમ, વિવિધતામાં એકતાનું સર્જન અને દર્શન એ ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા છે.

સંરક્ષણ મંત્રી રાજનાથસિંહે કહ્યું છે કે વિવિધતામાં એકતા એ ભારતીય લોકશાહીની સુંદરતા છે અને આ અનોખું લક્ષણ ફકત ભારતમાં જ દેખાય છે. તેમણે કહ્યું, ભારત વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી છે અને વિવિધતા લોકશાહીને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

ભારતને વિશ્વની સૌથી જૂની સંસ્કૃતિઓમાંની એક માનવામાં આવે છે. જ્યાં ઘણા વંશીય જૂથો સદીઓથી સાથે રહે છે. ભારત વૈવિધ્યસભર સંસ્કૃતિનો દેશ છે જ્યાં લોકો તેમનો ધર્મ અને ઈચ્છા પ્રમાણે લગભગ ૧૬૫૨ ભાષાઓ અને બોલીઓનો ઉપયોગ કરે છે. સામાન્ય રીતે વિવિધ રાજ્યોમાં રહેતા લોકો તેમની ભાષા, સંસ્કૃતિ, પરંપરા, પહેરવેશ, તહેવારો, દેખાવ વગેરેમાં ભિન્ન હોય છે છતાં તેઓ પોતાને ભારતીય કહે છે જે 'વિવિધતામાં એકતા' નું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

Scanned with OKEN Scanner

Volume – 21 Issue – 9, Jan.– June - 2024

ISSN: 2348-9456
Impact Factor: 5.880

ભારતમાં મોટાભાગના લોકો હિંદુ ધર્મના છે જેઓ પોતાની ભૂમિ પર અન્ય તમામ સારી સંસ્કૃતિઓનો અપનાવવાની અને આવકારવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. ભારતીય લોકોની આવી વિશેષતાઓ અહીંની 'વિવિધતામાં એકતા' ને પ્રખ્યાત બનાવે છે અને ભારતને વિશ્વભરમાં પ્રખ્યાત બનાવે છે.

આમ ભારત જ એક એવો દેશ છે જે 'વિવિધતામાં એકતા' ના ખ્યાલને સંપૂર્ણ રીતે સાબિત કરે છે. વિવિધતામાં એકતા એ ભારતની તાકાત અને શકિત છે જે એક મહત્વપૂર્ણ ગુણ છે જે આજે ભારતની ઓળખ છે.

સંદર્ભ સૂચિ :

(૧) ભારતનો સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસ- અક્ષરા પ્રકાશન- રજની વ્યાસ

(૨) પ્રાચીન ભારતનો ઈતિહાસ- પ્રા. જશુભાઈ પટેલ

(3) સામાજિક વિજ્ઞાન

Scanned with OKEN Scanner

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
Peer Reviewed Refereed &
Previously Listed as
UGC Journal No. 47026

ISO 9001 : 2015 QMS
ISBN / ISSN

ISSN 2319 - 359X

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Single Blind Review

Volume - XII, Issue - II,
March - August - 2024
Gujrati Part - I

Impact Factor - 2023 - 7.537
(www.sjifactor.com)

Ajanta Prakashan

Scanned with OKEN Scanner

CONTENTS OF GUJARATI PART - I

ક્રમ નં.	શીર્ષક અને લેખક	પૃષ્ઠ નં.
1	પર્યાવરણની સામાજીક અસરો ભાવેશ જે. રાવલીયા (ડી.એસ.ઓ.)	1-7
2	શ્રી ગોવિંદગુરુનું જીવન અને તેમના શૌર્ય ગીતો : એક અભ્યાસ ડૉ. ધવલ એચ. જોષી	8-15
3	આર્થિક વિકાસ: મુદ્દા અને પડકારો ડૉ. રાકેશ એમ. ગાંવિત	16-23
4	Green Technology ડૉ. રણજીતભાઈ ગમનભાઈ ગામીત	24-28
5	સાહિત્યમા આધુનિકતા અને ભાવસંવેદના ડૉ. જિજ્ઞેશ ઉપાધ્યાય	29-37
6	આઝાદીની લડતમાં વલસાડશહેરનું પ્રદાન: ચાંપાનેરી હિનલ પ્રવીણભાઇ	38-46
7	યોગાભ્યાસ **Pro. Jamnaben N. Patel**	47-54
8	આદિવાસી સમાજમાં ઔદ્યોગિક પ્રક્રિયાના પરિણામે પરંપરાગત સંસ્કૃતિમાં આવેલ પરિવર્તનનો સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ ડૉ. જ્યોતિ એમ. કુરાડા	55-63
9	માહિતી તક્નિકીનું વૈશ્વિકીકરણ **Dr. Jignasaben K. Chavda**	64-68
10	“વાંસનો અંકુર" - વ્યકિતની સ્વતંત્રતા માટેની યાતના કથા ડૉ. મીનાક્ષીબેન આર. પટેલ	69-71
11	દેશી રજવાડું નાંદોદની રાજકીય સ્થિતિ પ્રા. ડૉ. નીમુબેન સોમાભાઈ ચૌધરી	72-79
12	ગ્રામીણ શિક્ષિત યુવા નેતૃવ : એક અભ્યાસ ડૉ. સંજય. વી. પટેલ	80-87
13	આદિકવિ વાલ્મીકિ રચિત રામાયણમાં 'રામકથા' એક અભ્યાસ **Mistri Shitalben Babulal**	88-91

Scanned with OKEN Scanner

10. "વાંસનો અંકુર" - વ્યકિતની સ્વતંત્રતા માટેની યાતના કથા

ડૉ. મીનાક્ષીબેન આર. પટેલ

ગવર્મેન્ટ આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ખેરગામ, તા. ખેરગામ, જિ. નવસારી.

ધીરુબહેન પટેલની કલમે 'વડવાનલ', 'વાવંટોળ' આદિ વ્યાપક ફલક ધરાવતી નવલકથાઓ સાથે લઘુનવલો પણ અવારનવાર રચાતી રહી છે. તેમની લઘુનવલ 'વાંસનો અંકુર' કથા વિષય તેમ રૂપવિધાન ઉભય દ્રષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચે એવી અભ્યાસક્ષમ અને આસ્વાદ્ય કૃતિ છે.

નવલકથા ક્ષેત્રે ગુજરાતી સાહિત્યમાં માતબર પ્રદાન કરનાર ધીરુબહેન પટેલ પાસેથી આપણને સામાજિક તથા મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમ ધરાવતી કેટલીક સત્વશીલ નવલકથાઓ સાંપડી છે. આ નવલકથાઓમાં જરા જુદી તરી આવતી કૃતિ તે 'વાંસનો અંકુર' જે ૧૯૬૮ માં પ્રગટ થઈ હતી. આ નવલકથામાં ધીરુબહેન પટેલની સર્જનશકિતનો ઉન્મેષ અનુભવાય છે.

મનુષ્યના સુખ અને સ્વાતંત્ર્ય વચ્ચેના સંઘર્ષમાં તેનું જાગ્રત થતું અહં તેને બીજાની ઈચ્છા કે પસંદગી સામે ઝૂકવા દેતું નથી. પોતના પ્રત્યેક શ્વાસ, પ્રત્યેક ક્રિયા પાછળ અન્યની નહીં પોતાની જ ઈચ્છા મહત્વની છે એવું માનતો 'વાંસનો અંકુર' નો નાયક કેશવ સામાજિક બંધનો અને સુખની જિંદગી સામે વ્યકિત સ્વાતંત્ર્ય માટે સંઘર્ષ કરતો વિશિષ્ટ મનુષ્ય છે. અહીં માણસનો આ સંઘર્ષ માત્ર બે વ્યકિતઓ વચ્ચેનો નહીં પરંતુ બે પેઢીઓ વચ્ચેનો, સમજની બે કક્ષાઓ વચ્ચેનો, જીવનની બે દ્રષ્ટિઓ વચ્ચેનો છે. કૃતિમાં પ્રગટતું સંઘર્ષનું રૂપ માનવ ચિતની ભીતરી સ્તરે જ પ્રબળ રૂપે વહે છે. બાહ્ય જીવનમાં તો થોડીક ઘટનાઓમાં જ તે મોં કાઢતું જણાય છે.

દાદાજીના લાડીલા, ઉત્કટ સંવેદનશીલતા ધરાવતા તરુણ કેશવના દિલમા એમની જ સામે વાંસના પેઠે ફૂટી નીકળતી વિદ્રોહવૃતિનું લાઘવયુકત આલેખન થયું છે. મનુષ્યની કર્તવ્યબુધ્ધિ અને ઉત્તરદાયિત્વ પરત્વેની તેની સભાનતા તેને સમજ અને જાગ્રિની ક્ષણોમાં સંઘર્ષ તરફ લઈ જાય છે. કેશવને તેના જીવનમાં આવો સંઘર્ષ બે સ્તરે કરવો પડે છે. જેમાં, તેના સ્વત્વ અને સ્વાતંત્ર્યને કડક શિસ્ત અને રક્ષણના બહાના હેઠળ દાદા રમણીકલાલની આત્મસ્થાપિત જીવનપધ્ધતિની દિવાલોમાં ગૂંગળામણ અનુભવતાં કેશવ વિદ્રોહ કરે છે તે એક અને બીજો, ભય અને લઘુતાથી પીડાતા કેશવના પિતા મોતીલાલે સ્નેહ અને પોતાનો

અધિકાર સંકોચી લીધો છે. તે પિતાને ચાહવાનો, તેમની સેવા કરવાનો પોતાનો અધિકાર પાછો મેળવવા પણ તેણે સંઘર્ષ કરવો પડે છે.

કેશવના દાદાજી રમણીકલાલ કરોડપતિ છે. બીજાની લાગણી, રુચિ, પસંદગી કે ઈચ્છાનો વિચાર કર્યા વિના પોતે ગોઠવેલા જીવનમાં ઘડિયાળનાં કાંટે સહુને ચલાવવાના તે આગ્રહી છે. તેમના અનુશાસનને ટકાવી રાખનારું બળ તેમની સંપતિ છે. આ સંપતિથી ખરીદેલું સુખ ભોગવવા કુટુંબના સભ્યો તેમણે લાદેલી સ્થિતિ કચવાતે મને સ્વીકારી છે.

પોતાની ઈચ્છાથી અને પસંદગીથી મોતીલાલને પરણીને રમણીકલાલના તિરસ્કારનો ભોગ બનનાર સ્વમાની માતાનો સ્વભાવ કેશવમાં પણ ઊતર્યો છે. માતાના મૃત્યુ પછી મોસાળમાં ઉછરેલ કેશવ શૈશવમાં તો દાદાનું શાસન સ્વીકારે છે પણ યુવાન થતાં ભૂતકાળની ઘટનાઓ જાણતાં તેનું સ્વત્વ જાગ્રત થાય છે. જીવનની નાની ઘટનાઓમાં તે પોતાના વ્યક્તિત્વને કચડાતું અનુભવે છે. તે માને છે કે ઘર એ ગૌશાળા નથી કે નથી એ રેસના ઘોડાઓને ઉછેરવાનો તબેલો. ઘરમાં માણસો વસે છે ને માણસને પોતાની મરજીથી જીવવાનો હકક છે. માણસોને પોતાની મરજીથી પરણવાનો, ન પરણવાનો, ખોટી પસંદગી કરવાનો કે પછી દુઃખી થવાનો પૂરેપૂરો હકક છે. સુખી થવું સારું છે. પણ દુઃખી થવાનો ય માણસને હકક તો હોવો જોઇએ. તેની સમસ્યા સુખ અને સ્વાતંત્ર્ય વચ્ચે વરણીની છે. તેના મનમાં પ્રજ્વલિત સ્વાતંત્ર્ય વાંચ્છાનો વડવાનલ નાની મોટી ઘટનાઓમાં મોઢું બહાર કાઢે છે. વય વધતાં તેનો રોષ વૃધ્ધિ પામી ધિક્કારમાં પરિણમે છે.

વાંસ જેવા પોલાં છતાં ગાંઠો વાળાં માનવ વ્યક્તિઓ અન્યનો વિચાર કર્યા વિના, એક જ, પોતે ધારેલી દિશામાં વધે છે. કેશવ એ ગાંઠ છેદી પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ અંકુરિત કરે છે. કેશવનું આલેખન તેના આંતરવેદન વ્યાપારોથી સમૃધ્ધ છે. તેનામાં માનવના સ્વાતંત્ર્ય માટે વિદ્રોહ કરનાર વ્યક્તિ માનવનાં લક્ષણો ઉપસે છે.

કથાવિષય અને રૂપવિધાન ઉભય દ્રષ્ટિએ ધ્યાન આકર્ષે એવી અભ્યાસક્ષમ અને આસ્વાદ્ય આ લઘુનવલ મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમવાળી છે. વાંસનો અંકુર માં આલેખાયેલો સમાજ સમકાલીન ભારતના દેખાતા વાસ્તવ સાથે પૂર્ણરૂપે સંગત જણાય છે. લેખિકાએ મુંબઈ શહેરને જ ક્રીડાભૂમિ તરીકે પસંદ કરી છે. શ્રીમતોની દુનિયા અને ચાલીઓમાં વસતા મજૂરોની દુનિયા અહીં આલેખન પામી છે. નગરજીવનની ચહલપહલ, કોલેજ જીવન મુક્ત રીતે વર્તતી છોકરીઓ, શ્રીમંતોના દંભ અને બંધિયારપણું, હોસ્પિટલનું વાતાવરણ ખપું કૃતિના જીવંત સામાજિક વાસ્તવનો પરિવેશ આપે છે.

કૃતિમાં કથાનાયક કેશવના ચરિત્રને અંતે જે નવું પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિજી અસ્મિતા સ્થાપિત કરે છે એ હેતુ સિદ્ધિ અર્થે યોજાયેલી રચનારીતિ લેખિકાના કળાયોજનને અનુરૂપ છે.

Scanned with OKEN Scanner

બાળકના વ્યક્તિત્વને મુક્ત વાતાવરણમાં સાહજિક ગતિએ વિકસવા દેવાને બદલે તેના પર મુસ્ત નિયમ-નિયમનો લાદીને વડીલ પોતાની ઈચ્છા અનુસાર તેનું ઘડતર કરવાનો દુરાગ્રહ સેવે અને તેની સ્વકીય એષણાઓ-સંવેદનાઓ તથા વિચાર સૃષ્ટિને ઉવેખી તેની વ્યક્તિતા અને આંતરચેતનાનું જાણ્યે-અજાણ્યે સતત દમન કર્યા કરે તો તેવા સંજોગોમાં તે બાળક/કિશોર/તરુણની આ રીતે દબાયેલી અવરૂદ્ધ એષણા-આકાંક્ષાઓ તેનાં વર્તન-વ્યવહારમાં વિદ્રોહનું રૂપ ધરીને વિધિવ પ્રકારે વ્યક્ત થયા વિના રહે નહિ. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ અકળ અને વિચિત્ર લાગે તેવી વર્તનગત વિલક્ષણતા કે મનોવિકૃતિને સમગ્ર પશ્ચાદભૂ સહિત માનસશાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ તપાસીએ તો. તે સકારણ અને સ્વાભાવિક છે એવું નિદાન નિકળે. આ જાતના કથાવિષયને મનોવૈજ્ઞાનિક ભૂમિકાએ સૂક્ષ્મતાપૂર્વક આકારિત કરવાના પ્રયત્નમાં લેખિકાને આ લઘુનવલમાં નોંધપાત્ર સફળતા સાંપડી છે.

સંદર્ભ સૂચિ

1. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ- આધુનિક અને અનુઆધુનિક
2. આધુનિક ગુજરાતી નવલકથામાં માનવ- ડૉ. ઉપેન્દ્ર દવે
3. ગુજરાતી કથાવિશ્વ

Scanned with OKEN Scanner